

יצחק הכהן שולאל: אחרון הנגידים במצרים (1502–1517) ומעורבותו בענייניה של הקהילה הירושלמית לאורה של גניזת קהיר

אברהם דוד

ראש היהודים במצרים למן שנות השישים של המאה האחת עשרה בהפסקות עד לכיבוש העות'מאני בשנת 1517 היה מכונה בתואר נגיד או בערבית ראיס אל יהוד. הוא היה ממונה על כלל יהודי ארץ הנלוס, ומשרתו היתה מאושרת על-ידי השולטאן. למעשה היוו הנגידים גשר אדמיניסטרטיבי בין רשויות הממשל לבין האוכלוסייה היהודית. לנגידים בתוקף מעמדם הייתה גם אחריות לנעשה בקהילות שבארץ-ישראל וסוריה, שהרי הארצות הללו היו כפופות לשלטון המרכזי במצרים, בכפיפות מוחלטת כבר בתקופה הפטימית. כפיפות שאמנם התבטלה בחלקה הראשון של התקופה הצלבנית, אך המשיכה בתקופות שלטון האיובים והממלוכים משנת 1171 עד 1517.¹

אישיותם ופעילותם של שני הנגידים האחרונים במצרים ר' נתן יהונתן שולאל בשנים רמ"ד–רס"ב (1484–1502) וגיסו ואחיינו ר' יצחק הכהן שולאל בשנים רס"ב–רע"ז (1502–1517) עולות ומזדקרות משורה של מקורות בני זמנם, ואף זכו אלו השניים ואחדים מבני משפחתם לחשיפה כלשהי הודות למסמכים מן הגניזה הקהירית, שרובם נתגלו ופורסמו אך לאחרונה.²

לנגיד היו מנגנוני אכיפה, שבאמצעותם יכול היה להטיל את מרותו. הוא מינה נציגים מטעמו בקהילות השונות. אחד מבעלי התפקידים המרכזיים בקהילות שבמצרים היה המוקדם, שהיה כמסתבר בא כוחו המקומי של הנגיד.³

זהו מאמר המסכם לנושא שחוליות שונות ממנו כבר נדונו בפרסומן של תעודות שונות מגניזת קהיר במסגרות אחדות ובפרקי זמן שונים. פה יובאו הדברים בקצרה, ולפעמים רק ברמיזה, וכמובן בהפניות למקומות פרסומן.

¹ על ראשיתה של הנגידות במצרים כבר נכתב לא מעט. נסתפק במחקרים של שלושת הדורות האחרונים: נוישטדט תרצ"ט: 126–149; אשתור תשכ"ה: 141–147. כהן תשל"ט: 5–14; כהן 1980; כהן 1981: 123–154; גויטיין 1967–1988, I–V, לפי מפתח (כרך ששי); שטובר 2005: 33–54. על המשכה של הנגידות בתקופה הממלוכית, ראו: א' שטראוס (אשתור) תש"ד–תש"ל, לפי מפתח (כרך שלישי), וכן בהמשך דיונו להלן.

² אודותם, אודות בני משפחתם ופועלם, ראו: ראבינוביץ תרס"ז: 145–150; אסף תרצ"ה: 309–311; אסף תרצ"ז: 121–124; אסף תש"א: 113–118; אסף תש"ו: 186–199; שטראוס (אשתור), תש"ד–תש"ל, ב: 448–454, 505–513; דוד תשמ"ח: 374–414; דוד תשנ"ט: 293–332, וכן רשימת פרסומים של מסמכי הגניזה בעניינם של אלו הנגידים בהקשר לקהילה היהודית בירושלים המובאת להלן. עוד ראו: דוד תשס"ט: 187–197.

³ על מעמדו של המוקדם במצרים בימי הביניים, ראו: אשתור תשכ"ה: 138–141.

ידוע שגם בירושלים פעלו נציגיו של הנגיד, ואלו היו מכונים בתואר "נגיד" או "וויצו נגיד", היינו: סגן הנגיד.⁴ בחצרו שבקהיר ישב בית-דין מיוחד, שבו הסתייע הנגיד בכל הקשור לענייני חקיקה, ומעט מפסיקות ותקנותיו של בית-הדין הלז משתקפות במקורות שונים. ידועים מאותה עת תשעה מחברי בית דינו של הנגיד האחרון, ביניהם מן הבולטים בחכמי דור הגירוש: ר' יעקב בירב, יוזם חידוש הסנהדרין בארץ-ישראל בשבתו בצפת מאוחר יותר ור' דוד אבן אבי זמרא (הרדב"ז).⁵ שני הנגידים האחרונים השתייכו למשפחה ספרדית שהיגרה מספרד לתלמסאן שבאלג'יר, ככל הנראה אחרי גזירות קנ"א (1391). במועד בלתי ידוע בשליש האחרון של המאה הט"ו תקעו אוהלם במצרים.⁶ מקורות שונים, ובעיקר אלו ששרדו בגניזה הקהירית מצביעים על מעורבות של שני הנגידים לבית שולאל בעניינין של קהילות שבארץ-ישראל. שניהם ראו עצמם כפטרונים של הקהילה היהודית בירושלים. מעורבות שמצאה את ביטוייה במישורים שונים. נשתמרו כתריסר מסמכים בגניזה הקהירית הנוגעים לשניהם בהקשר לקהילה היהודית בירושלים, שרובם נתפרסמו על-ידי במסגרות שונות, וחלקם הגדול נכלל אף בספרי: שאלו שלום ירושלים, כפי שנראה להלן.

ואלו הם הפרסומים:

- א. ש' אסף, "לתולדות הנגידים האחרונים במצרים", ציון, ו (תש"א), עמ' 114, 118 (= ש' אסף, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים תש"ו, עמ' 192, 196).
- ב. א' דוד, "לתולדות בני משפחת שולאל במצרים וארץ-ישראל בסוף התקופה הממלוכית וראשית התקופה העות'מאנית, לאור מסמכים חדשים מן הגניזה", בתוך: א' מירסקי ואחרים (עורכים), גלות אחר גולה: מחקרים בתולדות עם ישראל מוגשים לפרופסור חיים ביינארט למלאות לו שבעים שנה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 384–386, 389–390, 397–398, 400–402, 408–409 (= א' דוד, שאלו שלום ירושלים, תל-אביב תשס"ג, עמ' 120–124, רק הראשונה).
- ג. א' דוד, "לתולדות חכמים בירושלים במאה השש-עשרה (לאור מסמכים חדשים מן הגניזה הקהירית)", שלם, ה (תשמ"ז), עמ' 230–236 (= א' דוד, שאלו שלום ירושלים, עמ' 194–197).
- ד. א' ריינר, "הנהגת הקהילה בירושלים בשלהי התקופה הממלוכית: תעודות ובידורים בשולי פרשת הזקנים", שלם, ו (תשנ"ב), עמ' 78–79 (= א' דוד, שאלו שלום ירושלים, עמ' 131–134).
- ה. א' דוד, "תעודה חדשה לקורות הישיבה הירושלמית מראשית המאה הט"ז", קתדרה, 68 (תשנ"ג), עמ' 43–48 (= א' דוד, שאלו שלום ירושלים, עמ' 188–191).

⁴ על מעמדו של ה"וויצו נגיד" כסגן נגיד בירושלים, שאף במקרים אחדים כונה בתואר נגיד, ראו: דוד תש"ס: 327–331; דוד תשע"ג, א: 344; ריינר תשנ"ב: 30–33.

⁵ על שני חכמים אלו שבראשית התקופה העות'מאנית עלו לארץ-ישראל וישבו בירושלים ובצפת, ראו דיון מסכם: דוד תשנ"ג, א: 163–165, 180–182; דוד תשע"ג, ב: לפי מפתח. עוד על ר' יעקב בירב, ראו: דימיטובסקי תשנ"ב: 83–173. בינתיים פורסמו מחקרים אחדים אודות עולמו האינטלקטואלי של ר' דוד אבן אבי זמרא, ואין זה המקום לצייןם פה.

⁶ ראו: דוד תשמ"ח: 374–377.

1. א' דוד, "קורות הקהילה היהודית בירושלים במאה ה'ט"ו, לפי תעודה חדשה מן הגניזה", אריאל, 119–120 (תשנ"ז), עמ' 167–172 (=א' דוד, שאלו שלום ירושלים, עמ' 135–138).

2. א' דוד, "מעורבותם של אחרוני הנגידים במצרים בענייניה של הקהילה היהודית בארץ-ישראל", תעודה, טו (תשנ"ט), עמ' 293–332.

3. א' דוד, "ה'באים מקצה העולם לירושלם עם ממונם ובונים בתים". פרק בתולדותיה של הקהילה היהודית בירושלים במפנה המאות החמש-עשרה והשש-עשרה", בתוך: א' חזן וי' יהלום (עורכים), לאות זכרון, מחקרים בשירה העברית ובמורשת ישראל, ספר זכרון לאהרן מירסקי, רמת-גן תשס"ז, עמ' 455–462 (=א' דוד, על במותי ארץ הצבי, ירושלים תשע"ג, עמ' 24–31).

מכאן ואילך נתרכז יותר באישיותו ובפועלו של ר' יצחק שולאל. הלה שלח ידו במסחר, ככל הידוע עסק בסחר תבואות.⁷ בשנת רס"ב (1502) ירש את דודו וגיסו ר' נתן יהונתן שולאל במשרת הנגידות במצרים. משרה שבה כיהן עד תום תקופת השלטון הממלוכי, עד שנת 1517. ממקורות שונים עולה כי האיש היה אמיד, ונראה שעסק לא במעט גם בפעילות פילנתרופית, כפי שנראה עוד להלן.

בתקופת נגידותו עסק ר' יצחק שולאל בנוסף לפעילות הציבורית הענפה גם בפעילות פיננסית הקשורה בניהול בית המטבע (דאר אל צ'רב) מטעם השלטון המרכזי בקהיר, ועל כך שרד מסמך גניזה מעניין – טיוטת מעשה בית-דין שהוצא בבית דינו של הנגיד בתאריך "ששה ועשרים ימים לחדש טבת הרע"ג (תחילת 1513).⁸ המדובר הוא בהתרת נדר נזירות שמשון של הנגיד בעת ששימש כמנהל בית המטבע. הנגיד נשבע ונדר למנוע מ"אברהם תלמיד" כל משא ומתן "בכסף ובזהב עם שום אדם בעולם". מסמך שעליו חתמו הדיינים: ר' "יעקב בירב" ור' "נסים ביבא".¹⁰

כאן ראוי להרחיב מעט בנושא זה. השלטונות המצריים נהגו להחכיר את בית המטבע, היינו: מקום טביעת המטבעות לאנשי עסקים, על-פי רוב בנקאים שיכלו לשלם לקופת הממשלה סכומי כסף קבועים מראש. הממשלה מינתה אדם אחד לנהל את בית המטבע, וזה העסיק או שיתף אחרים עמו. בית המטבע כונה במקורות המוסלמים, ואף במסמכי גניזה אחדים: דאר אל צ'ארב" או "דאר אל דארב". השליטים ראו אפוא בבית המטבע במצרים מכשיר לעשיית כספים, ומנהלו התחייב לספק סכומים של מטבעות תמורת האפשרות לעשות כטוב בעיניו בעודף חומרי הגלם או בפסולת של המטבעות.¹¹ במקורות אחדים מכונים מטבעות שטובעו על-ידו: "פרחים שולאליים" או "פרחים יצחקיים".¹² פרח – כינוי

⁷ ראו: אסף תש"א: 114, 117; אסף תש"ו: 191–192, 195–196.

⁸ מצוי באוסף מוצרי VII, 47. פורסם: אסף תרצ"ה: 309–311; אסף תש"ו: 197–199. עוד ראו: שטראוס (אשתור) תש"ד–תש"ל, ב: 506.

⁹ איש עסקים אמיד, שמוצאו מספרד. היה מן הדמויות הבולטות בקרב יהדות מצרים ברבע האחרון של המאה ה'ט"ו וברבע הראשון של המאה ה'ט"ז, אודותיו ראו: דוד תשנ"א: 221–227.

¹⁰ דיון מחודש במסמך זה, שאף פורסם מחדש: דוד תשנ"ז: קג, קו, קט, קיא. על הדין הראשון ראו דברינו לעיל, הערה 5. אודות השני, ראו: דוד תשמ"ז: 231–233.

¹¹ על ניהול בית המטבע במצרים על-ידי יהודים ראו: פולק תרצ"ו: 24–36; אסף תרצ"ו: 256–257; נוישטדט תרצ"ז: 232–234; שטראוס (אשתור) תש"ד–תש"ל, ב: 521–524; דוד תשנ"ז: קא–קיא.

¹² ראו: דוד תשנ"ז: קג, קט.

למטבע איטלקי בשם florin, שרווח במידה ניכרת גם במזרח. ידועים במאה ה־12 יהודים נוספים שנשאו במשרה זו, כגון: יעקב אצוגיר,¹³ ר' אברהם קאשטרו, איש עסקים נודע בקהיר ומוכס באלכסנדריה, שימש במשרתו במחצית הראשונה של העשור השלישי של המאה ה־14¹⁴ ובשנות פחות ניהלו את בית המטבע ר' שלמה אלפארנג' ור' יצחק דמוליה. זה האחרון היה גם גדול בהלכה. שני אלו חתומים על שטר שותפות ב"דאר אל דראב" בתאריך ר"ח אלול השכ"ג (1563).¹⁵

רוב המסמכים הם איגרות שנשלחו על-ידי אנשי ירושלים לשני הנגידים הללו (על כך עוד נעסוק בהמשך). מכאן ואילך נתרכז בקשריה של הקהילה הירושלמית עם ר' יצחק שולאל, כאשר מצד אחד הוא פרש את חסותו עליה, ומאידך הטיל בתקיפות את מרותו על הנהגתה. רק שתיים מהן נשלחו לירושלים מחצרו של הנגיד במצרים.

האחת: איגרת שיצאה כמסתבר מבית-הדין של הנגיד נתן יהונתן שולאל הממוענת ל"זקנים אשר בארץ", אלו הם מנהיגים בקהילה היהודית בירושלים שפעלו בשנות השמונים ואולי אף בראשית שנות התשעים של המאה ה־16¹⁶ ממקורות אחרים הובהר שאלו ה"זקנים" שהיו ממונים על ייצוג הקהילה בפני הרשות המקומית, ונשאו באחריות לניהול מכלול ענייני הממון והרכוש בקהילה, ובכללם: הקדשות ועיזבונות, מיסוי פנים קהילתי וחוק קהילתי ותשלום היטלים כספיים מיוחדים. אלו נהגו באחיהם היהודים בירושלים בעריצות יתר. אותם גינה בחריפות ר' עובדיה מברטנורה בשתי איגרותיו מירושלים בשנים רמ"ח–רמ"ט (1488–1489),¹⁷ ועל כך הרחבנו דיון במקום אחר.¹⁸ כותבי האיגרת אינם חוסכים את שבט לשונם מאותם "זקנים" ומתרים באלו בהטלת חרם לבל יעמדו מנגד לאחיהם שבירושלים הנעשקים על-ידי אנשי שורה בעיר, הכוונה כמסתבר לשליטים המוסלמים בעיר. לא כל עניינה של האיגרת ברור בשל קטיעתה.

האיגרת האחרת נשלחה על-ידי הנגיד יצחק שולאל לראשי אחת הישיבות בירושלים,¹⁹ ועניינה עוד יובהר להלן. בתקופת כהונתו תרם נגיד זה רבות לחיזוק חיי הרוח בארץ-ישראל בכלל, ובירושלים בפרט, כפי שמצהיר באיגרתו לחכמי הישיבה בירושלים בסוף העשור הראשון או בראשית העשור השני של המאה ה־17: "להרבות ולהגדיל התורה בירושלם תו".²⁰ זאת עשה על-ידי עידוד בואם של תלמידי חכמים לירושלים ובתמיכה מתמדת בשתי ישיבות שכונן בעיר זו. באמצעות בית דינו שישב במצרים יזם הנגיד שורה של תקנות

¹³ ראו: פולק תרצ"ו: 26–28, 30; שטראוס (אשתור) תש"ד–תש"ל, ב: 521–524.

¹⁴ ראו: פולק תרצ"ו: 28–31; דוד תשמ"ה: קמז–קסב; דוד תשנ"ז: קג–קד; ארבל תשנ"ו: 333–354.

¹⁵ מצוי בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק ENA NS 53,20. פורסם: דוד תשמ"ו–תשמ"ז: 368–370,

ובשנית דוד תשנ"ז: קז–קח, קיא.

¹⁶ מצויה באוסף ספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק ENA 2735,10r. פורסמה: ריינר תשנ"ב: 70–73,

78–79 ובשנית: דוד תשס"ג: 131–134.

¹⁷ ראו: הרטום ודוד תשנ"ז: 58, 65–69, 80, 85, 87, 89.

¹⁸ ראו: דוד תשל"ט: 221–243; דוד תשס"ד: 175–195; דוד תשע"ג, א: 345–347; דוד תשע"ג, ב: 3–23;

ריינר תשנ"ב: 23–81.

¹⁹ מצויה בספריית האוניברסיטה בקמברידג' בשני שיירים: CUL TS Misc. 11,129; CUL TS Ar.

54, 17 פורסמה: דוד תשנ"ג, ב: 43–48; דוד תשס"ג: 188–191. נראה שזוהי טיוטת האיגרת שנשלחה

לראשי הישיבה בירושלים, ראו: דוד תשנ"ג, ב: 45.

²⁰ ראו: דוד תשנ"ג, ב: 47; דוד תשס"ג: 190.

להסדרת עניינים חברתיים שונים בקהילה היהודית בירושלים. המפורסמות שבהן היא התקנה על דבר פטור תלמידי חכמים ממסים שהוצאה בשנת רס"ט (1509),²¹ והתקנה האחרת מאותה שנה,²² שמקרב ראשי הציבור בירושלים לא תהיה שום "שררה ולא שום ממש ממשלה ולא שום מינוי על שום בעל תורה שתורתו אומנותו". באיגרת הנגיד לחכמי הישיבה הירושלמית שהזכרנוה לעיל מזכיר הוא התכתבות ממושכת שהיתה לו עם חכמי הישיבה, ואף מתרים כנגדם בחריפות לשון על המחלוקת שפרצה בכותלי הישיבה הנמשכת כבר זמן רב. הוא עומד בדבריו על שני עניינים מרכזיים שבהם פעל לטובת הישיבה וחכמיה. בתוקף תפקידו כנגיד היתה לו סמכות להתערב בענייניה של אותה ישיבה. הנגיד מתערב באופן פעיל בניסיון ליישב מחלוקת שפרצה מחדש על דבר הנהגת הישיבה, כלשונו: "המלוכה". מסתבר שהיה בירושלים יותר מאשר תובע אחד למשרת ראש הישיבה. אין הוא מאפשר להם להמשיך ב"קטטות ומריבות" כלשונו, ולא נותרה בידיהם הברירה אלא לקבל את מרותו המוחלטת. הוא קובע בנחרצות: "וכיון שלא נזהרתם בכבוד עצמכם אנהיג מהיום ואילך כל אחד ואחד כפי הראוי לו", וכן: "וגם הסרנו הממשלה משום חכם יחיד על שום חכם אחר ולא על בעל תורה". זאת בהתאם לתקנה הנזכרת לעיל שיצאה מבית דינו בשנת רס"ט (1509), שבה מצוין: "ששום אדם שיהיה לו שררה על הציבור שיהיה בעל תורה או זולתו לא יהיה לא שררה ולא שום ממשלה ולא שום מינוי על שום בעל תורה שתורתו אומנותו". תכליתה של תקנה זו היא לשמור על מעמד העצמאי של חכמי ירושלים, שיהיו כפופים לנגיד ובית דינו בלבד. הכותב עוד מרחיב דברים בדבר חלקו בהושטת סיוע כספי למי שתורתו אומנותו. עוד מוסיף הכותב שלימוד התורה בירושלים תלוי באופן מוחלט בסיוע המגיע ממצרים. יתר על כן, מציין הכותב כי מוביל האיגרת ממצרים "ר' משה השליח", שליח הישיבה הירושלמית הנושא עמו תרומה כספית ל'בניין הבית', והכוונה לבניין הישיבה, שכאמור לעיל, הנגיד כונן שתי ישיבות בירושלים. האחת שנפתחו מחדש שעריה ביוזמתו, והאחרת שנוסדה על-ידו. ממקורות שונים משתקפת פעילותו הפילנתרופית למענן של שתי הישיבות,²³ כמו גם למענם של יחידים בקהילה הירושלמית, כפי שנראה גם להלן.

ביטויים למסכת הקשרים המיוחדים שהיו לחכמי הישיבה הירושלמית עם ר' יצחק שולאל מוצאים אנו בפתיחה לאיגרת מליצית ששיגר אליו אלו הראשונים,²⁴ הרומזים למפעלותיו למענם ולמען הישיבה, בין היתר נכתב בזה הלשון:

נגיד ומצוה לאומים [כ] שמש הזורח במרומים ראש
לנבונים אב לחכמים אציל מיוחס גזע איתנים גדול
שבכהנים השר האדיר בישראל העומד בפרץ בעד עדת

²¹ תקנה זו ואחרות בעניינם של יהודי ירושלים נכללו אצל שמואל די אבילה תפ"ה: הקדמה; אנקאווא תרל"א: כב, ב-ג, א. על המשמעות החברתית של תקנה זו בירושלים והשלכותיה גם במקומות אחרים, כגון: צפת ושאלוניקי, ראו: הקר תשמ"ד: 63–117.

²² נכללה במקורות הנזכרים בהערה קודמת.

²³ ראו: שוחט תש"ח–תש"ט: 43–46; דוד תשמ"ב: 148–149, 162–163; דימיטרובסקי תשנ"ב: 106–109.

²⁴ מצויה בספריית האוניברסיטה בקמברידג' CUL Or. 1080J, 216 ופורסמה: דוד תשנ"ט: 312–313; דוד תשס"ג: 192–193.

יקותיאל המאור הגדול...
 גבירנו נשיאנו עטרת ראשנו
 אור שמשנו נשיא הנשיאים
 נגיד הנגידים וגדול ליהודים המעין המתגבר
 ...מר' ורב' כמוהר"ר יצחק שלאל אשר
 ...כהן צדק מחזיק ה[בדק] הנגיד
 ...[אנחנו] צעירי הצאן צאן מרעיתך
 [ישיבת ה] תורה הקדושה ובש' קהל הקד[ש]
 [ירושלם י] ע"ה תוב"ב...

עם הכיבוש העות'מאני בתחילת שנת 1517 בטלה משרת הנגידות במצרים ור' יצחק שולאל עלה לירושלים וישב בה עד למותו בשנת רפ"ה (סוף 1524). מקום פטירתו במגיפה היה ב"מגדל" שזוהה על-ידי יצחק בן-צבי עם ח'רבת אל-בורג' – מערבית-צפונית לקברי הסנהדרין בירושלים, מרחק קילומטר אחד דרומית-מזרחית לנבי סאמואל,²⁵ כיום בשכונת רמות. בתקופת ישיבתו בירושלים המשיך הוא בהשתדלותו לספק צרכיהן של שתי הישיבות שבירושלים, על אף שהיה ירוד מנכסיו.²⁶

דוגמה נוספת למעורבותו של הנגיד בעניינה של הקהילה היהודית בירושלים עולה ממסמך גניזה אחר. זוהי איגרת שנשתמרה שלא בשלמות.²⁷ הכותב "שלמה בר שם טוב", שליחה של הקהילה הירושלמית פונה לגביר פלוני היושב במצרים ומוכיחו על כך שחזר בו מתמיכתו הראשונה ועל שאינו מסייע בידו למצוא מסילות ללבם של תורמים יהודים בקהילות השונות. יתר על כן, הנמען הפיץ דברי שטנה נגדו, משום שהוא הפסיק לתת בו אמון כשליחה של קהילת ירושלים. בהקשר לכך, הכותב עוד מתריס כלפיו שלא כמנהגו נהגו "הנגיד" היושב במצרים ועוזרו "שלמה הרופא", שכן אלו סייעו במתת יד ובמתן המלצות להצלחת שליחותו, היינו: כיסוי כל הוצאות הכותב בהיותו במצרים עד שובו לירושלים, כלשונו: "והנגיד ירו' הודו צוה לשר הטפסר ר' שלמה הרופא יז' להשיב לי בגדי ולהשיב החמור לבע' [לין] ולתת שכירותו והוצאתו עד ירושלים... ולקח הקולמוס וכתב לי כתבים בלשון הקודש ובלשון ערבי לכל קהילות הקודש". לא ברורה זהותו של הנגיד האם הוא ר' יצחק שולאל או הקודם לו. דעתי נוטה לכך שהכוונה למאוחר שבהם.

על פעילותו הפילנתרופית של ר' יצחק שולאל גם למענם של יחידים בקהילה הירושלמית עולה מאיגרת ששיגר בשנת רע"ב (1512) ר' יוסף קולון, מחכמי ירושלים ברבע הראשון של המאה הט"ז.²⁸ באותה איגרת פונה הכותב אל "החכם הכולל כמה"ר נסים", הוא ר' נסים ביבא (ביבס), שהיה חבר בית-הדין של ר' יצחק שולאל בבקשה שיתערב

²⁵ על מקום ותאריך פטירתו של הנגיד, ראו: בן-צבי תש"ג: 28; בן-צבי תשכ"ז: 580; דוד תשמ"ח: 381.

²⁶ ראו: דוד תשמ"ב: 148–149.

²⁷ האיגרת נשתמרה בספרייה האוניברסיטה בקמברידג' CUL TS G1,17. פורסמה: דוד תשס"ז: 455–

462; דוד תשע"ג, ב: 24–31.

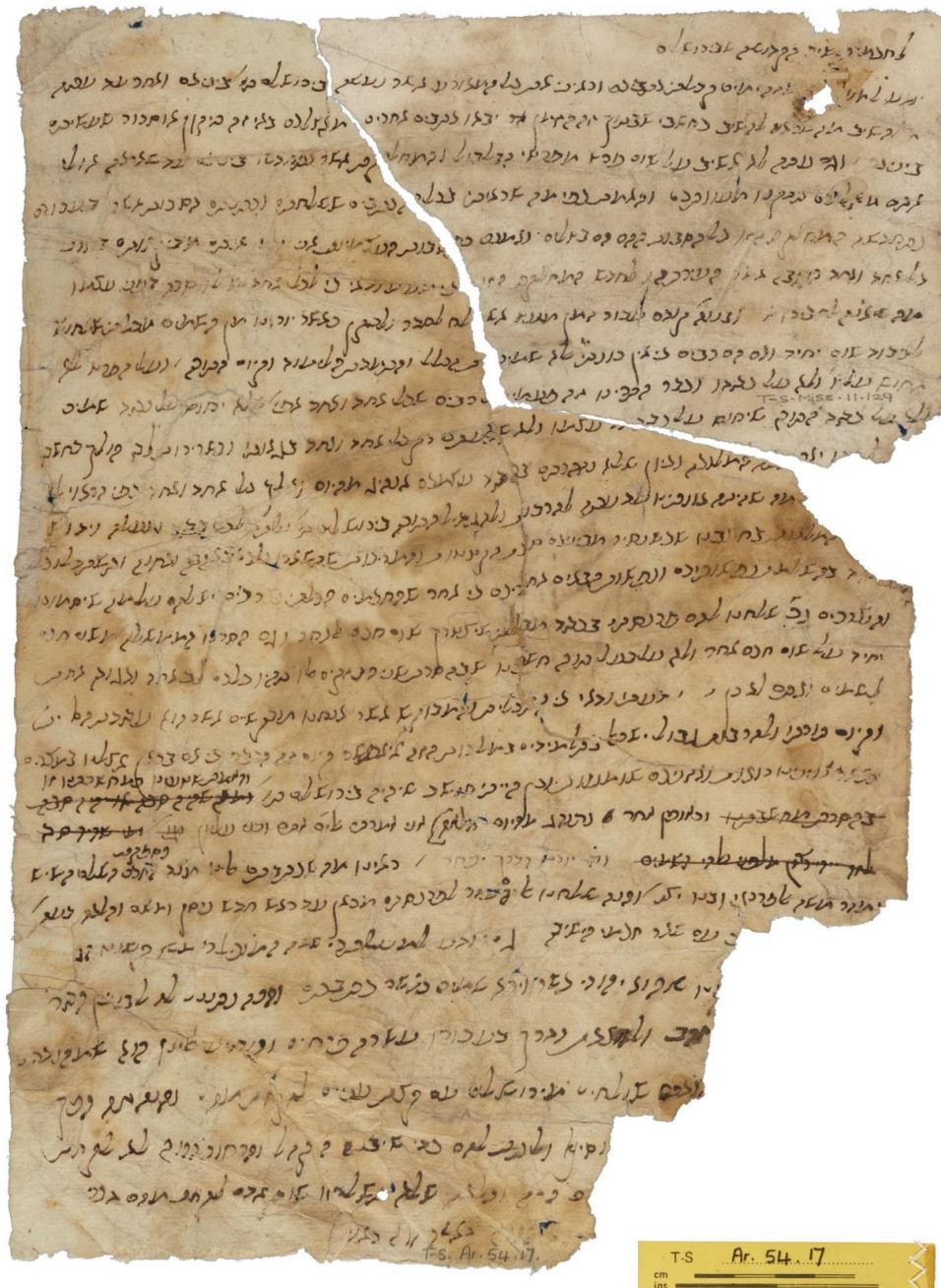
²⁸ האיגרת נשתמרה בספרייה הבריטית Or. 5561A, 5. פורסמה: דוד תשמ"ז: 230–236; דוד תשס"ג:

194–197.

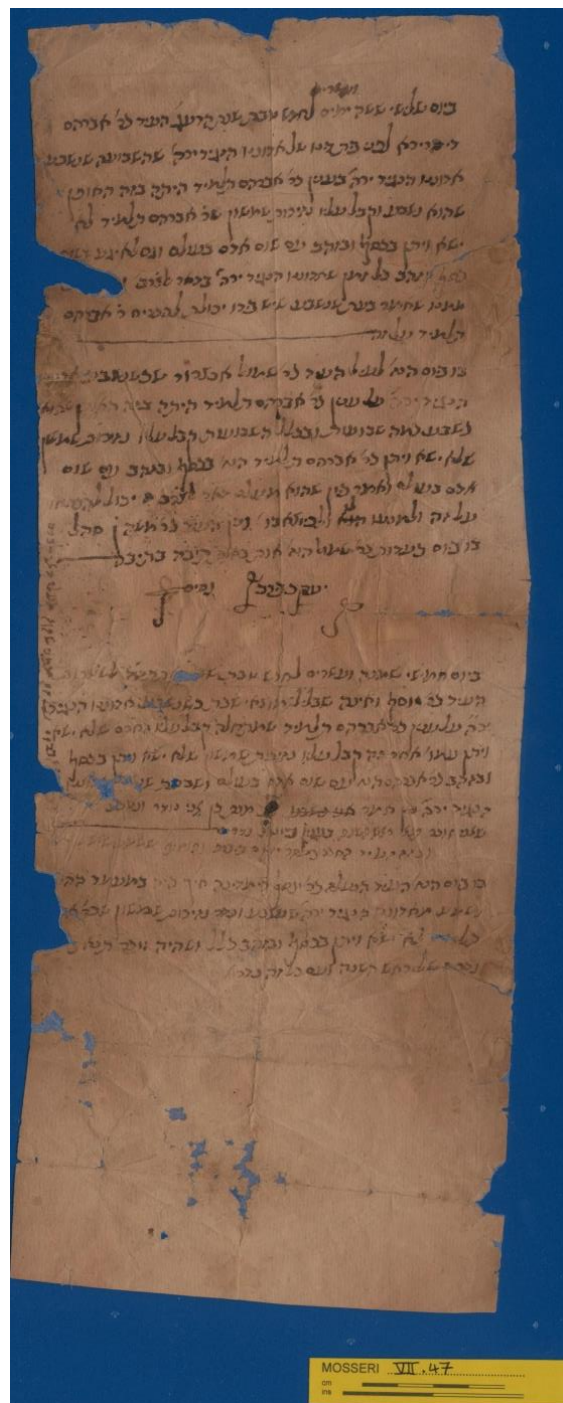
למענו אצל "הנגיד" שיגדיל את הסיוע הכספי הניתן לו משום מצבו הדחוק, כמו גם לאישים אחרים בירושלים שמצבם דומה.

סיכום: אחת הדמויות היותר מעניינות במצרים של ראשית המאה ה־19 היתה הנגיד יצחק הכהן שולאל. האיש שהיה דמות מרכזית בחיים הציבוריים במצרים בפרק זמן זה. בתוקף משרתו הנכבדת כנגיד, היינו: ראש הקהילה היהודית במצרים משתזרת יפה דמותו גם בקורותיה של הקהילה הירושלמית, שכן באותה עת היתה לו מעורבות ישירה בענייניה של הקהילה הירושלמית בהיבטים שונים. כאיש אמיד ידע היטב לכלכל מעשיו בתרומות כספיות, הן לכלל והן לפרט, בין היתר: בטיפוחו של עולם התורה בעיר זו. מצד אחד, פתח שעריה של הישיבה הירושלמית שחדלה להתקיים עוד בראשית נגידותו, ומאידך, יסד ישיבה נוספת כצורך השעה עם בואם של עולים ותלמידי חכמים, בעיקר המגורשים מספרד, ולא זו בלבד, הוא ראה צורך להתערב מדי פעם בניהולן של שתי הישיבות. זאת ועוד, יזם באמצעות בית-הדין שהיה בחצרו שורה של תקנות חברתיות למענה של הקהילה הירושלמית. דמותו עולה וצצה במקורות שונים, אך בעיקר ממסמכי גניזת קהיר, שזכו לחשיפה מרשימה ולפרסום בעיקר במרוצת הדור האחרון. בד בבד מהווים הם נדבכים חשובים להכרת בניינה של הקהילה היהודית בירושלים בראשיתה של המאה ה־19. עוד ראוי לציין שמצודתו של הנגיד היתה פרושה אף מחוץ לירושלים. הנה כי כן, נשתיירו בגניזת קהיר פניות אליו להתערבותו בסכסוכים שהתגלעו בקהילת צפת בשנת ר"ע (1510)²⁹ ובקהילת חלב.³⁰

²⁹ זוהי איגרתם של חכמי המוסתעריבים בצפת שקבלו בפני הנגיד על מעלליו של ר' משה הדיין, הדמות המרכזית בקהילת המוסתעריבים בעיר זו, פורסמה עם תרגום אנגלי: גוטהייל ווורל 1927: 246–265 ומחדש עם תיקונים רבים: דוד תשנ"ט: 313–324. בעניינה של האיגרת עוד ראו: למדן תשנ"ז: 75–83.
³⁰ זוהי איגרת קובלנה כנגד קהל המוסתעריבים בחלב שנכתבה על-ידי אחד מראשי הקהילה הספרדית בעיר זו, פורסמה: דוד תשס"ט: 187–197.

איור 1: איגרת ששיגר הנגיד יצחק שולאל לראשי הישיבה בירושלים בין השנים
 רס"ט-רע"א (1509-1511) – CUL TS Ar. 54, 17 – Cambridge CUL TS Misc. 11, 129

איור 2: שטר שהוצא בקהיר בשנת רע"ג (סוף 1512) בדבר ניהול בית המטבע על-ידי יצחק שולאל - Moserri VII, 45

איור 3 : איגרת ששיגר ר' יוסף קולון מירושלים לדיין ר' ניסים ביבס בקהיר בשנת רע"ב (1512)
London – The British Libaray Or. 5561a, 5

ביבליוגרפיה

אנקאווא תרל"א:

אנקאווא, א', תרל"א, כרם חמר, א, ליורנו.

אסף תרצ"ה:

אסף, ש', תרצ"ה, צרור מכתבים, קובץ החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, ירושלים, עמ' 309–311.

אסף תרצ"ו:

אסף, ש', תרצ"ו, "על היהודים ובית המטבעות במצרים", ציון, א, עמ' 256–257.

אסף תרצ"ז:

אסף, ש', תרצ"ז, "לתולדות הנגידים האחרונים במצרים", ציון, ב, עמ' 121–124.

אסף תש"א:

אסף, ש', תש"א, "לתולדות הנגידים האחרונים במצרים", ציון, ו, עמ' 113–118.

אסף תש"ו:

אסף, ש', תש"ו, מקורות ומחקרים בתולדות ישראל, ירושלים.

ארבל תשנ"ו:

ארבל, א', תשנ"ו, "תעלומת אברהם קאשטרו ופתרונה", בתוך: מ' רוזן (עורכת), ימי הסהר, פרקים בתולדות היהודים באימפריה העות'מאנית, ירושלים, עמ' 333–354.

אשתור תשכ"ה:

אשתור, א', תשכ"ה, "קווים לדמותה של הקהילה היהודית במצרים בימי הביניים", ציון, ל, עמ' 141–147.

בן-צבי תש"ג:

בן-צבי, י', תש"ג, "זיהוי מקום מותו של הנגיד ר"י שולאל", ידיעות החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, י, עמ' 28.

בן-צבי תשכ"ז:

בן-צבי, י', תשכ"ז, מחקרים ומקורות, ירושלים.

גוטהייל ווורל 1927:

Gottheil, R. and Worrell, W.H., 1927, *Fragments from the Cairo Genizah in the Freer Collection*, New York.

גויטיין 1967–1988:

Goitein, S.D., 1967–1988, *A Mediterranean Society, The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*, vols. I–V, Berkeley, Los Angeles and London.

דוד תשל"ט:

דוד, א', תשל"ט, "המשמעות ההיסטורית של ה'זקנים' בירושלים בדברי רבינו עובדיה מברטנורא", בתוך: ב"ז קדר וצ' ברס (עורכים), פרקים בתולדות ירושלים בימי הביניים, ירושלים, עמ' 221–243.

דוד תש"ם :

דוד, א', תש"ם, "וויצו נגיד בהנהגה היהודית בירושלים במאה הט"ו ובראשית המאה הט"ז", ציון, מה, עמ' 327–331.

דוד תשמ"ב :

דוד, א', תשמ"ב, "קווים לדמות הישיבות ובתי המדרש בירושלים במאות הט"ו והט"ז", עיונים בחינוך, 34, עמ' 139–164.

דוד תשמ"ו–תשמ"ז :

דוד, א', תשמ"ו–תשמ"ז, "ר' יצחק די מולינא – מנהל בית המטבע במצרים", קרית ספר, סא, עמ' 368–370.

דוד תשמ"ז :

דוד, א', תשמ"ז, "לתולדות חכמים בירושלים במאה השש-עשרה", שלם, ה, עמ' 229–249.

דוד תשמ"ח :

דוד, א', תשמ"ח, "לתולדות בני משפחת שולאל במצרים וארץ-ישראל בסוף התקופה הממלוכית וראשית התקופה העות'מאנית, לאור מסמכים חדשים מן הגניזה", בתוך: א' מירסקי, א' גרוסמן ו' קפלן (עורכים), גלות אחר גולה, מחקרים בתולדות עם ישראל מוגשים לפרופסור חיים ביינארט למלאות לו שבעים שנה, ירושלים, עמ' 374–414.

דוד תשנ"א :

דוד, א', תשנ"א, "לתולדותיו של אברהם תלמיד הספרדי מנכבדי קהילת יהודי מצרים", בתוך: א' חזן ו' דישון (עורכים), מחקרים בספרות עם ישראל ובתרבות תימן: ספר יובל לפרופ' יהודה רצהבי, רמת-גן, עמ' 221–227.

דוד תשנ"ג, א :

דוד, א', תשנ"ג, עלייה והתיישבות בארץ-ישראל במאה הט"ז, ירושלים.

דוד תשנ"ג, ב :

דוד, א', תשנ"ג, "תעודה חדשה לקורות הישיבה הירושלמית מראשית המאה הט"ז", קתדרה, 68, עמ' 43–48.

דוד תשנ"ז :

דוד, א', תשנ"ז, "יהודים כמנהלי בית המטבע במצרים במאה הט"ז", בין היסטוריה לספרות, ספר היובל ליצחק ברזילי, בעריכת ש' נש, תל-אביב, עמ' קא-קיא.

דוד תשנ"ט :

דוד, א', תשנ"ט, "מעורבותם של אחרוני הנגידים במצרים בעניינה של הקהילה היהודית בארץ-ישראל", תעודה, טו, עמ' 293–332.

דוד תשס"ג :

דוד, א', תשס"ג, שאלו שלום ירושלים, אסופת איגרות עבריות בעניינה של קהילת ירושלים ויהודיה בתקופה הממלוכית, תל-אביב.

דוד תשס"ד :

דוד, א', תשס"ד, "פרשת ה'זקנים' בירושלים בשלהי ימי-הביניים", בתוך: א' גרוסמן ו' קפלן (עורכים), קהל ישראל: השלטון העצמי היהודי לדורותיו, ב', ימי הביניים והעת החדשה המוקדמת, ירושלים, עמ' 175–195.

דוד תשס"ט:

דוד, א', תשס"ט, "קשריה של קהילת חלב עם הנגיד יצחק הכהן שולאל (1502–1517) לפי מסמך מן הגניזה", בתוך: י' הראל, י"ט עסיס ומ' פרנקל (עורכים), אר"ץ ומלוואה, א, תשס"ט, עמ' 187–197.

דוד תשע"ג, א:

דוד, א', תשע"ג, "ירושלים היהודית", בתוך: א' פרידמן וי' דרורי (עורכים), ספר ירושלים בתקופה הממלוכית, ירושלים, עמ' 325–364.

דוד תשע"ג, ב:

דוד, א', תשע"ג, על במותי ארץ הצבי, מקורות ומחקרים בתולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל בשלהי ימי הביניים, ירושלים.

דימיטרובסקי תשנ"ב:

דימיטרובסקי, ח"ז, תשנ"ב, "פרשה עלומה ביחסי הנגיד ר' יצחק שולאל ור' יעקב בירב ותולדות ישיבות ירושלים בראשית המאה ה'ט"ז", שלם, ו, עמ' 83–173.

הקר תשמ"ד:

הקר, י', תשמ"ד, "אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ", שלם, ד, עמ' 63–117.

הרטום ודוד תשנ"ז:

הרטום, מ"ע, ודוד, א', תשנ"ז, מאיטליה לירושלים: איגרותיו של ר' עובדיה מברטינורא מארץ ישראל, ירושלים.

כהן תשל"ט:

כהן, מ', תשל"ט, "המקורות לראשית מישורת ראש-היהודים (הנגידות) במצרים", פעמים, 2, עמ' 5–14.

כהן 1980:

Cohen, M.R., 1980, *Jewish Self-Government in Medieval Egypt: The Origins of the Office of Head of the Jews, ca. 1065–1126*, Princeton.

כהן 1981:

Cohen, M.R., 1981, "Geniza Documents Concerning a Conflict in a Provincial Egyptian Jewish Community during the Nagidate of Mevorakh B. Saadya", *Studies in Judaism and Islam*, Jerusalem, pp. 123–154.

למדן תשנ"ז:

למדן, ר', תשנ"ז, "יחסים בין-עדתיים בצפת לאחר גירוש ספרד", פעמים, 72, עמ' 75–83.

נוישטדט תרצ"ז:

נוישטדט, ד', תרצ"ז, "קוים לתולדות הכלכלה של היהודים וישובם במצרים בימי הביניים (ביחוד במאות הי"ב-הי"ג)", ציון, ב, עמ' 216–255.

נוישטדט תרצ"ט:

נוישטדט, ד', תרצ"ט, "ענייני נגידות במצרים בימי הביניים", ציון, ד, עמ' 126–149.

פולק תרצ"ו:

פולק, אב' נ', תרצ"ו, "היהודים ובית המטבעות במצרים בימי הממלוכים ובראשית שלטון התורכים", ציון, א, עמ' 24–36.

ראבינוביץ תרס"ז:

ראבינוביץ, ז"ו, תרס"ז, "לתולדות הנגידים שולאל", ירושלים של א"מ לונץ, ט, עמ' 145–150.

ריינר תשנ"ב:

ריינר, א', תשנ"ב, "הנהגת הקהילה בירושלים בשלהי התקופה הממלוכית: תעודות ובירורים בשולי פרשת הזקנים", שלם, ו, עמ' 23–81.

שוחט תש"ח–תש"ט:

שוחט, ע', תש"ח–תש"ט, "ר' אברהם זכות בישיבת ר' יצחק שולאל בירושלים", ציון, יג–יד, עמ' 43–46.

שטובר 2005:

Shtober, S., 2005, "The Establishment of the *Ri'asat al Yahud* in Medieval Egypt as Portrayed in the Chronicle Divrey Yosef: Myth or History", *Revue des études juives*, 164, pp. 33–54.

שטראוס (אשתור) תש"ד–תש"ל:

שטראוס (אשתור), א', תש"ד–תש"ל, תולדות היהודים במצרים וסוריה תחת שלטון הממלוכים, א–ג, ירושלים.

שמואל די אבילה תפ"ה:

שמואל די אבילה תפ"ה, כתר תורה, אמשטרדם.

Isaac Shulal – the Egyptian *Nagid* at the end of the Mamaluke period (1502-1517) and His activities in Favor of the Jerusalem Jewish Community

Abraham David

One of the most interesting Jewish figures in Egypt at the beginning of the sixteenth century was the Nagid Isaac ha-Cohen Shulal, who was a central figure in public life in Egypt during this time. His distinguished position as Nagid, the head of the Jewish community in Egypt is also nicely signified in the Jerusalem Jewish community. At that time he had direct involvement in the affairs of the Jerusalem Jewish community. As a wealthy person he financially supported that community, among others, by promotion of the spiritual life there. On the one hand, he reopened the gates of the Jewish Academy (*Yeshivah*) which had ceased to exist for some decades. On the other hand, he established another one, since the increasing arrival of immigrants and sages, mostly expelled from Spain, required this. Furthermore, he saw a need occasionally to interfere in the management of those two Jewish Academies (*Yeshivot*). Moreover, he initiated by means of his own court (*Beit Din*) in Cairo a series of social regulations for the Jerusalem community.

We can learn about his personality from various sources, but primarily from documents of the Cairo Genizah which were published, especially over the last generation. Those documents also constitute important sources for understanding some aspects of the Jewish life in Jerusalem at the beginning of the sixteenth century.

מרכז אינגבורג רנרט ללימודי ירושלים

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות
המחלקה ללימודי ארץ-ישראל
וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס)

חידושים בחקר ירושלים

הקובץ התשעה-עשר

עורכים : אייל ברוך ואברהם פאוסט

רמת-גן, תשע"ד

הכנס נערך ביום כ"ג בטבת תשע"ד (26 בדצמבר 2013) באוניברסיטת בר-אילן